

BLASKÓ ZSUZSA¹

TRANSZNACIONÁLIS CSALÁDOK, HÁTRAHAGYOTT GYEREKEK DÉL- ÉS KELET-EURÓPÁBAN²

Dol: 10.18030/socio.hu.2016.1.71

ABSZTRAKT

A tanulmány bemutatja a transznacionális család fogalmát és a hozzá kapcsolódó, társadalmilag releváns kérdéseket, különös tekintettel a külföldön munkát vállaló szülő(k) által hátrahagyott gyermekek helyzetére. Előszörben tengeren túli szakirodalomra támaszkodva sorra vesszük a szülői migrációnak a hátrahagyott gyermekekre gyakorolt lehetséges hatásait, majd megmutatjuk, hogy a hátrahagyott gyermekek kérdése egyre inkább megkerülhetetlenné válik Európában is, különösen a dél-kelet-európai régióban. Az elérhető adatforrásokat számba véve erősen valószínűsíthető, hogy a kétezres évek végén az érintett országokban összesen több mint 900 ezer gyermek élt úgy, hogy legalább az egyik szülője külföldi munkavállalás miatt volt tőle távol. A jelenség elterjedtségének mértéke az egyes országokban nem mutat szoros összefüggést a külföldön élők állományának nagyságával, és számottevő különbségek vannak az országok között abban is, hogy mennyire jellemző az apa, az anya, vagy éppen mindkét szülő távolléte.

Kulcsszavak: migráció, transznacionális család, hátrahagyott gyermekek, Délkelet-Európa

TRANSNATIONAL FAMILIES, LEFT-BEHIND CHILDREN IN SOUTH-EAST EUROPE

ABSTRACT

The paper presents the notion of transnational families together with the relevant social aspects of the phenomenon with an emphasis on the situation of children left behind. Mostly based on research outside Europe a review of the literature is provided covering the possible impacts parental migration has on children remaining in the countries of origin. In the second section evidence from South- and Eastern Europe is presented to show the number as well as the main characteristics of left behind children in this region. Based on the limited number of data-resources we can estimate that in the late 2000s the number of children with at least one parent being absent for work outside the country exceeded 900,000 in the region discussed. Our analyses show that the number of left behind children is only loosely correlated with the extent of emigration from the country. We also find substantial variations in the patterns of parent-migration with mothers being much more likely to migrate from some countries than from others.

Keywords: Migration, transnational family, left-behind children, South-East Europe

¹ PhD, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, tudományos főmunkatárs.

² A tanulmányhoz fűzött megjegyzéseimért köszönettel tartozom Melegh Attilának és a Socio.hu névtelen bírálóinak.

TRANSZNACIONÁLIS CSALÁDOK, HÁTRAHAGYOTT GYEREKEK DÉL- ÉS KELET-EURÓPÁBAN

BEVEZETŐ

Transznacionális családnak nevezi a szakirodalom azokat a családokat, amelynek tagjait (hosszabb vagy rövidebb időre) országhatárok választják el egymástól, azaz különböző országokban élnek. A transznacionális családok létrejötte a nemzetközi migráció elkerülhetetlen következményének tekinthető, amennyiben a kiterjedt család fogalmát használjuk, és külön országban élő felnőtt testvérek, szülők és felnőtt gyerekek családi közösségére gondolunk. Létrejönnek azonban transznacionális családok nukleáris családok megbomlásával is, amikor az egyik vagy másik szülő, esetleg mindkettő egy másik országba költözik úgy, hogy gyermekeit hátrahagyja. A gyermeket ilyen esetekben az otthon maradó szülőnek, valamelyik nagyszülőnek, esetleg egy szomszédnak vagy barátoknak a gondjaira bízják, de nem ritka az sem, hogy nagykorú gondozó nélkül, a nagyobb testvérek felügyeletére bízva maradnak otthon gyerekek. (pl. Gréen 2014, Mazzucato–Schans 2011) Az ilyen jellegű migráció motivációja szinte minden esetben a külföldi munkavállalás, pénzkeresés szándéka, és az otthon maradtak anyagi helyzetének javítása. A szakirodalom a transznacionális szülőség (transznacionális anyaság/apaság) fogalmával írja le a létrejövő családi viszonyt, miközben hátrahagyott (*left behind*) gyerekekről és partnerekről beszél.

Tanulmányunk célja, hogy számba vegye és rendszerezze a Dél-Kelet-Európában létrejött transznacionális családokról rendelkezésre álló ismereteket, és kísérletet tegyen a migráció szintje és a gyermeket hátrahagyó migráció mértéke közötti kapcsolat feltárására.

Az első fejezetben még elsősorban Európán kívüli szakirodalomra támaszkodva vesszük sorra a transznacionális családok működésével kapcsolatos kutatásokat, különös tekintettel a szülői elvándorlásnak a gyermekekre gyakorolt hatására. A második részben már a délkelet-európai térségre koncentrálunk. Röviden ismertetjük a kelet-nyugat, illetve dél-kelet irányú migrációs mozgások főbb jellemzőit, majd számba vesszük a gyermeket hátrahagyó migráció által leginkább érintett országokat. A rendelkezésre álló statisztikai adatokat felhasználva igyekszünk becslést adni a hátrahagyott gyermekek számára vonatkozóan, és ahol lehet, választ keresünk arra a kérdésre is, hogy mennyire jellemző az apa, és mennyire az anya elvándorlása. Az adatok bemutatásánál elsődleges forrásunk a *Children Left Behind* (CLB) elnevezésű hálózat³ összefoglaló jelentése (Bélorgey et al. 2012). A jelentés 25 országtanulmányra támaszkodva mutatja be a régió országainak (az EU-hoz 2004 és 2007 között csatlakozott országok, a volt Jugoszlávia területén létrejött államok, valamint Albánia, a Keleti Partnerség országai, Törökország és Görögország) migrációs folyamatait és a migráció társadalmi hatásait. Ahol erre

³ A ChildrenLeftBehind.eu európai civil szervezetek, kutatóintézetek, egyetemek és egyének hálózata, akik a migrációban érintett gyermekek jogainak védelme és a transznacionális, valamint migráns családok támogatása érdekében fogtak össze. Bővebben: www.childrenleftbehind.eu.

szükség volt, az összefoglaló jelentésen kívül magukat az országtanulmányokat, valamint a hivatkozott kutatási jelentéseket is felhasználtuk, illetve (Bulgária esetében) egyéb adatforrásokra támaszkodtunk. Túllépve a CLB jelentés keretein és a probléma számszerűsítésének igényén, a fellelhető szakirodalom alapján bemutatjuk még a szülői távollét és a gyermekek jóléte közötti kapcsolatot elemző európai kutatások eredményeit is.

A harmadik rész a bemutatott statisztikai adatok alapján összehasonlítja a vizsgált országokban gyermeket hátrahagyó migráció mértékét, és összefüggést keres a hátrahagyott gyermekek száma és a migráció szintje között. Ugyanitt összesítjük mindazt, ami az érintett országokban az anyák elvándorlási hajlandóságáról tudható, és felvetjük az ezzel kapcsolatban felmerülő elemzési kérdéseket. A befejező rész a főbb tanulságokat összegzi, rámutat az elemzést nehezítő adathiányokra, és további kutatási irányokat jelöl ki.

A TRANSZNACIONÁLIS CSALÁDOK MŰKÖDÉSE

A transznacionalitás fogalma a 20. század második felében felgyorsuló, országhatárokon átívelő mozgások következtében létrejövő társadalmi kapcsolatok jelenségét írja le úgy, hogy a hangsúlyt az olcsó utazásból és új kommunikációs technológiákból adódó lehetőségekre, a választható életformák sokszínűsége teszi (pl. Mazzucato–Schans 2008). Hasonló módon, a transznacionális család és ehhez kapcsolódóan a transznacionális szülőség (anyaság / apaság) fogalmából és a hozzá kapcsolódó leírásokból sem hiányzik az a gondolat, hogy egy újfajta családi működésmód kialakulásával állunk szemben, amelyet a modern technikai eszközök és a résztvevők rugalmassága és kreativitása képes funkcionálissá tenni és tartalommal megtölteni (Sorensen–Vammen 2014, Gréen 2014). A térbeli távolság a modern kommunikációs csatornáknak köszönhetően nem akadály a folyamatos kapcsolattartásnak – sok esetben akár napi rendszerességgel érintkezésnek, amely az információcserén túl teret ad a gondoskodás, a szülői ellenőrzés, a nevelés bizonyos formáinak is.

Byceson és Vuarela (2002) úgy tekint ezekre a családokra, mint amelyek országhatárokon átnyúlva töltik be funkcióikat, miközben komoly kihívást jelent számukra a többszörös identitással, a több földrajzi helyhez való kapcsolódással és a többszörös lojalitással való megküzdés kényszere. A kihívásoknak való megfelelés azonban az egyes funkciók terén többnyire nem egyformán sikeresen alakul. Miközben a világ különböző tájain egybecsengő tapasztalat, hogy az otthonuktól távol lévő anyák komoly anyagi és időbeli áldozatok árán is igyekeznek fenntartani korábbi szerepüket és aktívan részt venni az otthon maradt család életének a szervezésében (Gréen 2014), egyre nyilvánvalóbbá válnak a családtagok különélésével együtt járó egyéni és társadalmi költségek, amelyek leginkább abból származnak, hogy a transznacionális gondoskodási formák nem képesek pótolni a személyes érintkezésen alapuló gondoskodást. Társadalmi szinten ez oda vezet(het), hogy a nők elvándorlásával az érintett országokban ellátatlanul maradhatnak mindazok a funkciók – házimunkák, betegkezelés, idősekről és gyermekekről való gondoskodás –, amelyeket ezek a nők családjukban elláttak. A szakirodalom úgy fogalmaz, hogy a kibocsátó országokban a migráció – mégpedig elsősorban a nők kivándorlása – „gondoskodás-elszíváshoz” (*care drain*), „gondoskodás-hiányhoz” (*care demand*) vezet (Hochschild 2000).

A migráns nőknek az otthoni gondoskodási szerepkörből való kilépésével függ össze, hogy maga a transznacionális család fogalma és a hozzá kapcsolódó társadalmi kérdések is akkor kerültek a figyelem középpontjába, amikor az apák után az anyák is megjelentek mint a családot egy külföldi országból támogató szereplők. Ezt

megelőzően az apák külföldi munkavállalása pozitív társadalmi megítélést kapott, mivel az apai, családtartói funkciók beteljesítését jelentette. Ezzel szemben a nők hagyományosnak tekintett szerepei és az ezekhez kapcsolódó erős társadalmi elvárások oda vezetnek, hogy az anyák gyermeket hátrahagyó migrációját sok esetben súlyos kritika, negatív társadalmi megítélés kíséri (Sorensen–Vammen 2014, Gréen 2014). A társadalom ítélete és a személyesen átélt érzelmi megfosztottság, az anyaszerepnek való megfelelés-képtelenség érzete együttesen pedig a funkcióikat távolról betölteni próbáló anyáknál komoly lelkiismeret-furdalással, büntudattal jár, miközben sokszor megterhelő érzelmi elszigeteltséggel küzdve élik azt az életet, amelyet paradox módon éppen gyermekük (anyagi) boldogulása érdekében választottak (Mazzucato–Schans 2008, Sorensen–Vammen 2014).

A transznacionális családok terjedésével a szakirodalomban egyre nagyobb figyelmet kapnak a szülők külföldi munkavállalásának az otthon maradókra – azon belül is elsősorban a gyerekekre – gyakorolt következményei. A vizsgálatokban ugyan nem minden esetben választható el az apa, illetve az anya távollétének hatása, de megállapítható belőlük, hogy lehetséges kedvezőtlen változások nem feltétlenül csak az anya hiányához kapcsolhatók.

A kirajzolódó mérleg pozitív oldalán az anyagi előnyök állnak. A hazaküldött pénzek a háztartási jövedelmek jelentős növekedéséhez vezetnek, növelik az életszínvonalat és csökkentik a szegénységi kockázatot, illetve csökkenthetik a gyermekmunka szükségességét is. A migrációból is adódó felhalmozott tudással együtt a jövedelem-többlet pedig az iskoláztatásba való fokozott befektetésekhez, egészségesebb táplálkozáshoz, jobb egészségügyi szolgáltatások megvásárlásához vezethet⁴ (Antman 2013, Sorensen–Vammen 2014). Vizsgálatok növekvő sora ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy a szülői távollét negatív következményei is számosak, és több szerző felveti, hogy a pozitív jövedelmi hatások sok esetben nem képesek ellensúlyozni a negatív következményeket (pl. Antman 2011).⁵

Kutatások azt bizonyítják, hogy leginkább a család pszichés és szocializációs funkciói kerülhetnek veszélybe akkor, ha a családtagok térben egymástól távol élik a mindennapjaikat. A szakirodalomban feltárt negatív hatások egy része a szülő távolléte miatt elszenvedett érzelmi veszteségre, a szülői gondoskodás hiányára vezethető vissza. Ennek közvetlen következménye lehet akár depresszió, szorongás kialakulása az otthon hagyott gyermekeknél (Botezat–Pfeiffer 2014). Szintén az érzelmi elhanyagoltságból eredeztetnek a kutatók olyan következményeket, mint a deviáns magatartásformák kialakulásának fokozott kockázata, az egészségi állapot, vagy éppen az iskolai eredmények romlása (Vulnettrari–King 2011: idézi Gréen 2014, Tolstokorova 2012, Smith 2006: idézi Mazzucato–Schans 2008). Az iskolai eredmények romlása ugyanakkor az érzelmi veszteségen túl összefüggésbe hozható a szülői (apai) tekintély hiányával is (Zoller-Booth 1995: idézi Antman 2013). Egy másik (Kínában talált) lehetséges magyarázat a negatív iskolai hatásokra, hogy az idősebb testvéreknek – főként a lányoknak – megszorodhatnak a háztartási feladataik, illetve fokozottan ki kell venniük a részüket a kisebb testvérek gondozásából (Meyerhofer és Chen 2011: idézi Antman 2013), ami pedig a tanulásra fordítható időt is csökkentheti, lerontva ezzel a tanulmányi eredményeket (McKenzie–Rapoport 2011: idézi Antman 2013).

4 Miközben nemzetgazdasági szinten is jelentős jövedelmi többletet jelentenek számos migráns-kibocsátó országban.

5 Leíró, tehát egyéb hatásokra nem kontrolláló vizsgálatok ráadásul több esetben arról számolnak be, hogy a hazaküldött jövedelmet sok esetben nem az eredetileg szándékolt, hosszú távú befektetést jelentő célokra (iskoláztatás, egészségügy) fordítják, hanem nagy presztízsértékű fogyasztási javakra, mobiltelefonra és egyéb technikai eszközökre (Bélorgey et al. 2012).

Több szerző is felhívja rá a figyelmet, hogy a család egyes tagjainak távollétében megváltoznak a családon belüli hatalmi és szerepviszonyok, a felelősségek és feladatok új rendszere alakul ki. Ennek következményei egyaránt lehetnek kedvezőek (amikor például a döntési pozícióba kerülő anya fokozott figyelmet kezd fordítani lánya egészségére – Antman 2011 más szerzők művei alapján) és kedvezőtlenek. Utóbbira példa, amikor kevésbé iskolázott férfi családtagok jutnak döntési pozícióba, akik nem ismerik fel az iskolázási beruházások fontosságát és így elhanyagolják azokat, illetve más preferenciákat követnek (Ginther–Pollak 2004: idézi Gianelli 2010). Csökkentheti az iskoláztatásba való befektetés vonzerejét az is, ha a családi példa hatására a külföldi munkavállalás jobban megtérülő, ezért vonzóbb stratégiának tűnik, mint a továbbtanulás (Mastrorillo–Fagiolo 2015).

Nehezíti a kutatási tapasztalatok általánosítását, hogy az egyes kultúrákban, illetve a család körülményeitől függően más-más hatások jelentkezhetnek. A kialakuló következményeket befolyásolhatja az is, hogy az anya vagy az apa hagyja el a családot, hogy fiú- vagy lánygyermekről van szó, és komoly szerepe van a gyermek életkorának. Meghatározó az is, hogy ki az, aki a szülő(k) távollétében a gyermekről gondoskodik, és hogy milyen hosszú ideig van távol a szülő (Mazzucato–Schans 2011, Antman 2013). A rendelkezésre álló kutatási eredmények jelentős része ráadásul nem reprezentatív, kismintás, antropológiai jellegű vizsgálatból származik, ami pedig önmagában is korlátja lehet az általánosításnak (Antman 2013). A vonatkozó irodalom meglehetősen heterogén módszertani kidolgozottság szempontjából, és az egyszerű együttjárást sok esetben oksági kapcsolatként értelmezi.

TRANSZNACIONÁLIS CSALÁDOK ÉS HÁTRAHAGYOTT GYEREKEK EURÓPÁBAN

A transznacionális családok és vele a hátrahagyott gyermekek problematikája Európán kívül, elsősorban Dél-Amerikában és Ázsiában vált először jelentőssé és a szakirodalom is először a klasszikus, délről északra irányuló migrációs mozgások következményeire reflektált (Sorensen–Vammen 2014). Ennek megfelelően ezekből a régiókból rendelkezünk leginkább kutatási eredményekkel is. Az elmúlt bő évtized során azonban az Európán belül felerősödő migrációs folyamatok, elsősorban a dél-észak és kelet-nyugat irányban meginduló áramlások a világnak ezen a táján is felvetik a transznacionális családok vizsgálatának szükségességét. A szocialista rendszerek bukása, majd egyes kelet-európai országok Európai Unió csatlakozása következtében, a kontinens országai között fennálló jövedelmi szakadékok rendszeréből adódó, az alacsony jövedelmű országokból a térség gazdagabb részei felé irányuló erőteljes kivándorlási hullámok indultak meg. A kialakuló áramlásokban a térség egyes országai eltérő időzítéssel és eltérő mértékben vesznek részt és – ezektől nem függetlenül, ám más tényezők által is befolyásolt módon – eltérő mértékben jellemző rájuk a családot hátrahagyó migráció jelensége is.

A transznacionális családok formálódása szempontjából meghatározó, hogy az új európai migrációs folyamatok egyik fontos motorja keresleti oldalról a házimunkát, személyi szolgáltatásokat, gyermek- és idősgondozást ellátó munkaerő iránti fokozódó igény számos dél-nyugati, nyugati- és észak-európai országban (Gréen 2014). A keresletet növeli ezen társadalmak előregedése, a nők fokozódó munkaerő-piaci részvétele a régióban, illetve az is, hogy a gazdasági válság során mind az állami, mind pedig a magánszféra csökkentette a gondozási szektorban való befektetéseit (pl. Ambrosini és mások 2014). Ebből adódik, hogy a háztartásban való gondozás iránti igény a gazdasági válság alatt sem csökkent, sőt inkább növekedett Európa gazdagabb felében, hoz-

zárulva a transznacionális „gondoskodási lánc” (Hochschild 2000) kialakulásához. Mivel pedig a gondozási munka továbbra is női feladatként definiálódik, a folyamatnak alapvetően a vándorlónak váló női munkaerő lett a részese, mégpedig jellemzően nem csupán egyedülálló nők, hanem egyre inkább családostól, gyermekes anyák is. Ebből adódóan aztán az elmúlt mintegy bő évtized során számos transznacionális család az anya távollétével alakult ki az érintett dél- és kelet-európai régiókban.

Amíg működésük különböző aspektusairól viszonylag széleskörű ismeretet halmoztak már fel a kapcsolódó tudományok – legalábbis az Európán kívüli területeken – a transznacionális családoknak és a hátrahagyott gyermekeknek a számáról, a jelenség nagyságrendjéről meglehetősen korlátozott információk állnak rendelkezésre világszerte (ld. pl. Mazzucato–Schans 2011). Az érintett európai országokban elsősorban helyi és nemzetközi civil szervezetek ténykedésének köszönhető, hogy a probléma az utóbbi időszakban figyelmet kapott és legalább kísérletek történtek a hátrahagyott gyermekek számának megbecslésére is.⁶ A CLB által összegyűjtött információkból tudható, hogy Európán belül a jelenség által leginkább érintett országok Románia, Lengyelország, Bulgária, Moldova, Ukrajna, Albánia, Lettország, Litvánia és Észtország (Bélorgey et al. 2012). A migrációs tendenciák alapján feltételezhető még Szlovákia érintettsége is, ám erről nem állnak rendelkezésre információk. Mindenesetre a CLB becslése szerint – nem számítva Bulgáriát – 2011-ben összesen mintegy félmillió gyermek élt csak az Európai Unió belüli országokban úgy, hogy egyik vagy mindkét szülője tőle távol, külföldön dolgozott. Mint látni fogjuk, a Bulgáriára vonatkozó becslések figyelembe vételével, illetve a környező, EU-n kívüli országok számbavételével ez az érték jelentősen növekszik. A jelenség kiterjedt volta és a kapcsolódó társadalmi problémák miatt a témára az Európai Unió belüli fokozódó figyelem irányul, és a migráció miatt hátrahagyott gyermekeket veszélyeztetett csoportként tartják számon.⁷

Látható, hogy a hátrahagyott gyermekek problémája sok szempontból vegyes összetételű országcsoportot érint. Ami közös bennük, az a kivándorlás jelentős, a legtöbb esetben nettó migrációs veszteséget jelentő mértéke, mely ráadásul többségében emelkedő tendenciát mutatott az elmúlt évtizedekben. Ugyanakkor a kivándorlás szintje már számottevő variabilitást mutat a csoportban, miképpen igen változatos az egyes országok elhelyezkedése az európai migrációs térben is. A kibocsájtó ország EU-s tagsága, vagy éppen annak hiánya alapvetően meghatározza a külföldön gondozási munkát vállalók lehetőségeit, hiszen míg az előbbi csoportba tartozók szabadon mozoghatnak a küldő és a fogadó ország között, addig az utóbbiaknak számos adminisztratív előírásnak, köztük vízum-követelménynek kell megfelelniük. A 2004 óta Európai Unió tagállam Lengyelország, Lettország, Litvánia és Észtország állampolgárai a kétezres évek végén már uniós állampolgárként, egyre mérséklődő adminisztratív korlátok mellett vándorolhattak és vállalhattak munkát az európai térségben. 2010–2013-ban a külföldön élő lakosság teljes lakossághoz viszonyított aránya (születési ország szerint vizsgálva) 10% alatt maradt Lengyelországban, kissé meghaladta a 10%-ot Észtországban és megközelítette, illetve el is érte a 15%-ot Lettországban, illetve Litvániában (1. ábra).

Románia és Bulgária az előbb említett országokhoz képest három évvel később csatlakozott az Unióhoz, és állampolgáira a nyugat-európai országok egy részében a kétezres évek végén még vonatkoztak egyes mun-

6 Tudomásunk szerint legutóbb a COFACE szervezett nemzetközi szemináriumot a témában. Ld. <http://www.coface-eu.org/en/Events/Families-beyond-borders/>

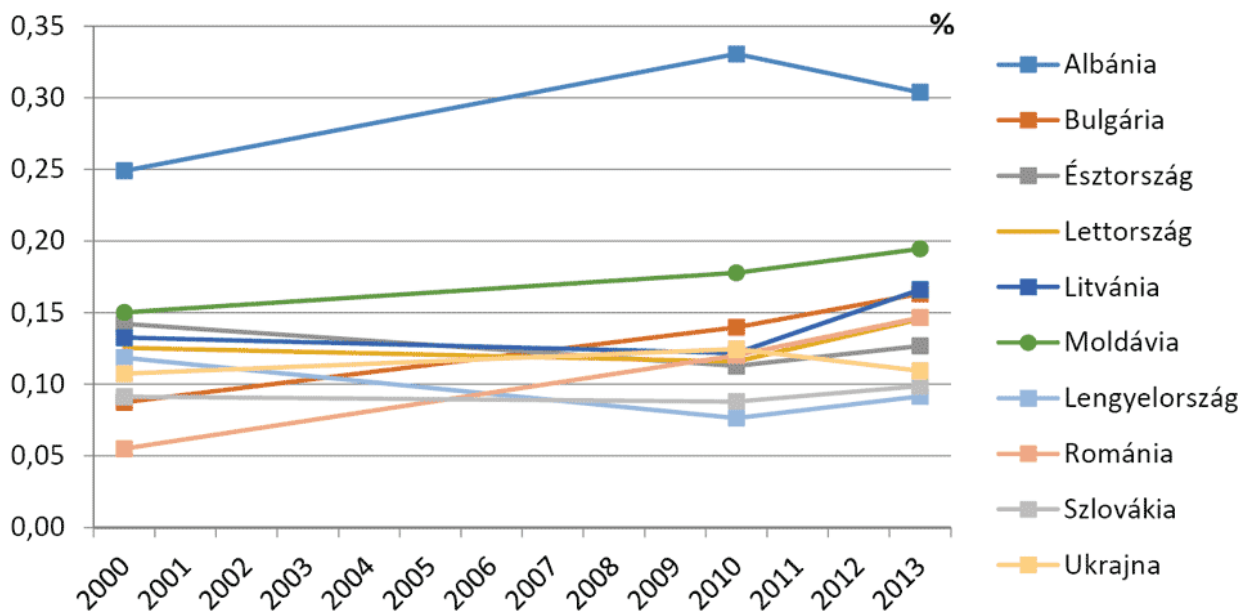
7 http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/files/c_2013_778_en.pdf

kavállalást érintő megszorítások. A kivándorlás mértéke hasonlóan alakult a két országban: 2012-ben 12%-on állt a külföldön élő romániai születésűek aránya, míg 14%-on a bolgároké. 2013-ra 15, illetve 16%-ra emelkedtek az értékek.

Moldávia, Ukrajna és Albánia állampolgárai harmadik országból érkezőként a tagállamok állampolgárainál jóval behatároltabb mozgási lehetőségekkel rendelkeznek az Unión belül. Ennek ellenére mindhárom országból tömeges méretű kivándorlás zajlott az elmúlt két évtizedben, melynek számottevő része azonban – különösen a kezdetekben – illegális volt. A legszélsőségesebb mértékeket Albániában öltött a kivándorlás: a kétezres évek végére a lakosság csaknem harmada külföldön élt – bár az arány jelentősen visszaesett néhány évvel később. Az albán kivándorlás fő célpontjai európai államok, elsősorban Görögország és Olaszország. Az albánnál alacsonyabb, de szintén jelentős mértékű kivándorlás jellemezte Moldáviát: az innen származók 18%-a élt külföldön 2010-ben, miközben Ukrajnában „csupán” 12% volt ez az érték. Moldáviából és Ukrajnából egyébként mindvégig jelentős maradt az Oroszországba történő áramlás, elsősorban a férfiak körében, míg a (dél-)európai államok túlnyomó részt a nőket vonzották (Bélorgey et al. 2012).

Az 1. ábrán feltüntettük az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozó Szlovákia migrációs mutatóit is.

1. ábra. A külföldön élő népesség aránya a teljes népességszámhoz viszonyítva – születési ország szerint.

Forrás: World Bank adatbázis. Saját számítások.

<http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=global-bilateral-migration>
<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:22803131~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>
<http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> (Utolsó letöltés: 2015-05-20.)

A tömeges kivándorlásnak és külföldi munkavállalásnak a kibocsátó országra gyakorolt hatását – valójában a migrációtól való gazdasági függőségét – jellemzi a külföldről hazaküldött jövedelmek GDP-hez viszonyított aránya. World Bank adatok alapján történetileg vizsgálva a volt szocialista blokk országainak függőségét a külföldi hazautalásoktól, Böröcz (2015) arra a következtetésre jut, hogy a mutató a kétezres évek során a délkelet-európai államok legtöbbszörében egyértelmű növekedésen ment keresztül, és a térség migrációban leginkább érintett országai a világ országainak leginkább külföldi-jövedelem függő tíz százalékába kerültek – hacsak nem voltak már korábban is ott, mint Moldova és Albánia.

A következőkben a *Children Left Behind* által feltárt adatok és egyéb, angol nyelven elérhető kutatási eredmények alapján vázoljuk fel a főbb tényeket és összefüggéseket, amelyek a felsorolt országokban szülői migráció miatt hátrahagyott gyermekekről tudható. Minden esetben rendszerezzük a hátrahagyott gyermekek számáról rendelkezésre álló információkat, és igyekszünk választ adni arra a kérdésre, hogy az egyes országokban mennyire jellemző az apa, illetve az anya távolléte, és milyen gyakran fordul elő az, hogy mindkét szülő külföldön él. Azokban az esetekben, amelyekben rendelkezésre áll nagymintás felvételen alapuló, többváltozós statisztikai módszereken alapuló elemzés a hátrahagyottság következményeinek vizsgálatára, annak eredményeit is bemutatjuk.

Románia

A rendelkezésre álló adatok szerint a legnagyobb számú hátrahagyott gyermek Európán belül Romániában él. A jelenség helyi szinten több településen súlyos problémaként jelentkezett, így a kérdés viszonylag korán elérte a szakpolitikák ingerküszöbét is. 2006 júniusa óta az önkormányzatok kötelesek számon tartani és figyelemmel kísérni azokat a gyermekeket, akiknek a szülei külföldön dolgoznak (Bélorgey 2012). Ebből adódóan Romániában hivatalos statisztikák is léteznek a hátrahagyott gyermekek számáról. A 2011-es hivatalos adatok szerint 85 ezer romániai gyermek szülei éltek külföldön – az esetek 42%-ában mindkét szülő távol volt. Más források azonban egybehangzóan alábecslésnek tekintik a hivatalos számokat. Egy UNICEF tanulmány 2007 augusztusában 350 ezer érintett gyerekről számolt be, ami azt jelenti, hogy a 0–18 éves korosztály 7%-a volt ilyen helyzetben (UNICEF 2008a). A becslés szerint közülük 126 ezer gyermeknek volt mindkét szülője külföldön. A többieknek inkább az apja, semmint az anyja volt távol, bár ez utóbbi is nagy számban előfordult (UNICEF 2008a). A számok egy 2020 háztartásra, s benne 1562 gyermekre kiterjedő országos reprezentatív felmérésből származnak.

Egy másik kutatás szintén azt valószínűsíti, hogy a hivatalos statisztikák jelentősen alábecsülhetik a probléma nagyságát. Az Open Society Institute középiskolákban készített adatfelvétele szerint a 2006/2007-es iskolaév végén a középiskolába járó diákok 16–18%-ának dolgozott egy vagy mindkét szülője külföldön – ez mintegy 170 ezer érintett gyereket jelent ebben a 14–18 éves korosztályban (OSI 2007). Az érintettek közül 35 ezernek mindkét szülője, 55 ezernek az édesanyja, 80 ezernek pedig az édesapja volt távol. Az adatok értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy ez a vizsgálat Románián túl a gyermeket hátrahagyó kivándorlásban kiemelkedő pozíciójú Moldávia területére is kiterjedt. Fontos szempont még mindkét becsült adat értelmezésénél, hogy a vizsgálatba olyan családok is bekerültek, ahol a szülők elváltak. A jelentésekből nem egyértelmű, hogy a külföldön élő szülő ezekben az esetekben a gyermeknek gondviselője-e vagy sem. Mindenesetre valószínűsíthető,

hogy a hátrahagyott gyermekek között az idézett jelentések kisebb arányban olyan gyermekeket is számba vesznek, akiknek az őket nem gondozó, elvált szülője költözött külföldre.

Ami a jelenség földrajzi koncentrációját illeti, mindkét említett tanulmány a nyugat-romániai területeken találta a legtöbb hátrahagyott gyermeket, és egybehangzóak az eredmények a tekintetben is, hogy a különélés gyakran évekre szól. Az OSI vizsgálat azt találta, hogy az apjuk nélkül élő gyermekek 21%-a 2–4 éve, 28%-uk több mint 4 éve él az apja nélkül. Az anyák úgy tűnik, valamivel rövidebb időre vannak távol, vagy pedig csak később kapcsolódtak be az elvándorlási folyamatba. Az anyák közül a kutatás idején 21% volt 2–4 éve külföldön, 15% pedig több mint 4 éve. Az UNICEF vizsgálat ugyanakkor ennél rövidebb különélési időszakokat azonosított be, és erősen hangsúlyozza a szülők migrációjának (más migráncsoportokhoz hasonló) cirkuláris és időleges jellegét (UNICEF 2008a). Mindkét tanulmány azt találta, hogy azokban az esetekben, amikor az apa van távol, szinte mindig az anya vállalja magára a gyermekek gondozását, az anya távolléte esetén viszont az esetek mintegy felében a nagyszülők is jelen vannak a háztartásban. Ha mindkét szülő külföldön dolgozik, akkor többnyire a nagyszülők, ritkábban egyéb rokonok vállalják el a gyermek ellátását – bár olyan esetek is előfordulnak, amikor az idősebb testvérek gondjaira vannak bízva a fiatalabbak.

A probléma súlyát és hosszú ideje való fennállását is jelzi, hogy Romániából a pusztán leíró adatokon túl már szisztematikus hatásbecslésekkel is rendelkezünk. Botezat és Pfeiffer tanulmánya (2014) az előbb idézett OSI adatokat használja annak vizsgálatára, hogy milyen egészségügyi és iskoláztatási hatásokkal van a legalább 12 hónapos szülői távollét az 5–8. osztályos (10–14 éves) gyermekekre. Megfelelően kezelve az endogenitási problémát azt találják, hogy a szülői távollét kedvezően hat a gyerekek iskoláztatására – mind az elért jegyekben, mind (főként városi gyermekek esetén) a tanulásra fordított időben mérve. Az összehasonlítás alapját azok a gyerekek jelentik, akiknek mindkét szülője otthon él. Lehetséges magyarázatként a megnövekedett családi jövedelem támogató hatását és a nagyobb motivációt említik. Utóbbi abból eredhet, hogy a gyermekek tudják, a szülő az ő kedvükért vállalt távoli munkát. Végül azt a lehetőséget is felvetik a szerzők, hogy a tanár is nagyobb figyelmet fordíthat az ilyen helyzetben lévő tanulókra. A tanulmányban vizsgált egyéb területeken azonban egyértelmű negatív hatások jelentkeznek. A migráns szülők gyermekei másokhoz képest gyakrabban betegedtek meg, és nagyobb valószínűséggel mutatták depresszió jeleit is.

Bulgária

Bulgáriáról a már többször idézett összefoglaló tanulmány (Bélorgey et al. 2012) nem közöl adatokat, csupán jelzi az ország erős érintettségét. 2013-ban azonban az UNICEF megrendelésére készült egy kutatás, amely alkalmas az érintettek számának közelítő becslésére (Haralampiev 2015). A reprezentativitásra törekvő mintavétel során az ország 240 települését választották ki, és itt 1200, a 18 év feletti lakosságot reprezentáló személytől kérdeztek le sztetendizált kérdőívet. A felkeresett személyektől azt kérdezték, hogy van-e a rokonai között olyan személy, aki külföldön él vagy ott dolgozik⁸. A válaszok alapján egy Bulgáriában élő felnőtt személyre átlagosan 0.3625 külföldön élő bolgár személy jut. A külföldön élők közül a válaszok szerint 43%-nak

⁸ A kérdőív a következő személyeket nevezte meg: férj, feleség, anya, apa, gyermek, vő, unoka, testvér, nagyszülő vagy egyéb rokon. A beszámolóból nem világos, hogy a vizsgálat során számoltak-e azzal a problémával, hogy ugyanarról a külföldön élő személyről több mintába került személy is beszámolhatott. Amennyiben ez nem történt meg, úgy a kapott eredmények mindenképpen felső becslésnek tekinthetők.

van gyermeke, mégpedig átlagosan egy gyermek. Az érintett gyermekek 28,3%-a él Bulgáriában. Ennek alapján a szerzők úgy becsülik, hogy mintegy 271 782 18 éven aluli gyermek él az országban úgy, hogy az egyik vagy mindkét szülője külföldön él vagy dolgozik – ez az adott korosztály 22,8%-a. A leginkább érintett régió az ország észak-nyugati része, ahol a gyermekek csaknem 44%-a él ilyen helyzetben⁹.

Lengyelország

Lengyelországban arányaiban kisebb mértékű, ám az ország méretei miatt szintén nagy tömegeket érintő jelenséggé nőtt a transznacionális családok ügye. A Children Left Behind becslése szerint Lengyelországban mintegy 100 ezer gyermeket érint a szülői migráció, a Bournemouthi Egyetem (Buzz 2015) pedig 110 ezres értéket közöl 2008-ra vonatkozóan. Azoknak a gyermekeknek a teljes száma, akik életük egy hosszabb-rövidebb időszakára már megtapasztalták ezt az állapotot, jóval ezen értékek fölött van (Bélorgey et al. 2012). Végül egy 2014-es iskolai adatfelvételre épülő becslésre alapozva egyes források körülbelül 20%-ra teszik a 10–19 éves korosztályból azoknak az arányát, akiknek a szülei külföldön élnek (Bélorgey et al. 2012). A szervezet számára készített lengyel országtanulmány szerint az esetek többségében az apa van távol a családtól külföldi munkavállalás miatt. A lengyel sajtóban kiemelt figyelmet kap a hátrahagyott gyermekek ügye és az ehhez kapcsolódó társadalmi attitűdöt jelzi, hogy innen származik az „Euro árva” (*Euro orphan*) kifejezés, amely megjeleníti a hátrahagyott gyermekekhez kapcsolódó kockázatok érzékelését, miközben tartalmazza a szülők megbélyegzését is amiatt, hogy pénzért hagyták el a gyermekeiket. Kevésbé általánosító megközelítések csak azokat a gyermekeket tekintik euró árvának, akik valóban a család szétesését és különféle szocializációs zavarokat élnek meg a szülők külföldi munkavállalása miatt.¹⁰

Balti államok

A balti államok közül az elérhető adatok szerint Litvániában, Lettországból és Észtországból jelenik meg a hátrahagyott gyermekek problémája. Litvániában becslések szerint mintegy 9500 gyermeket érint a jelenség. Egy 2007-es iskolai survey, amelyben összesen 651 iskolát vizsgáltak, 4039 teljesen szülő nélkül maradt gyermeket talált, akik nagyszülők, egyéb rokonok, vagy nagyobb testvérek gondjaira bízva éltek – néhány esetben pedig egyedül (Bélorgey et al. 2012). Végül a Litván Gyermekjogi Ombudsman vizsgálata szerint 2007-ben a 18 év alatti korosztály 5%-ának élt legalább egy szülője külföldön (Bélorgey et al. 2012). Lettországra vonatkozóan a CLB nem közöl pontos adatot, csak arról számol be, hogy az országtanulmány szerint a problémát növekvőnek érzékelik, és néhány ezer gyermek körülire becsülik az érintettek számát. Ugyanakkor a Bournemouthi Egyetem weboldala a Lett Jóléti Minisztériumra hivatkozva a 2012-es évben 7000-re teszi a hátrahagyott gyermekek számát. Észtországból megint nem könnyű adatokhoz jutni, itt a CLB tanulmány olyan gyerekekről tesz említést, akiket a szüleik csupán a hétköznapiakra hagynak magukra, hogy ők Finnországban vállalhassanak munkát.

⁹ Egy másik ugyanitt közölt vizsgálat szerint, amelyben 1007 iskolás gyermeket interjúoltak meg, a gyermekek közül 15% jelezte, hogy az apja, 5%, hogy az anyja, 3% pedig, hogy mindkét szülője dolgozott legalább három hónapig külföldön. A módszertan azonban ez esetben még kevésbé világos. A tendenciák mindenesetre egybeesnek a másik vizsgálatban látottakkal, annyiban is, hogy ez esetben is egyértelműen az északkeleti régió jelent meg legerősebben érintettként.

¹⁰ <http://buzz.bournemouth.ac.uk/factsonchildrenleftbehind/>

Albánia

Albániában egy 2009-es UNICEF becslés szerint 4290 gyermek élt úgy, hogy egyik vagy másik szülője külföldön dolgozott. Ez az érték már vélhetőleg egy csökkenési folyamat eredménye, a kilencvenes években elindult masszív kivándorlás idején ugyanis a kivándorlói státusz legalizálásának nehézségei, illetve a család-egyesítés elé állított jogi korlátok még nagyobb számban kényszerítették az albán kivándorlókat arra, hogy gyermekük nélkül hagyják el az országot (URI 2014). Bár adatokkal nem rendelkezünk későbbi időszakokból, de feltételezhető, hogy a kivándorlás mértékének csökkenésével 2010 környékén a hátrahagyott gyermekek száma is csökkenni kezdett. Albániában az esetek nagy többségében az apa megy külföldre, az anya pedig otthon marad a gyermekekkel. A hátrahagyott gyermekek többsége falun él (Bélorgey et al. 2012).

Giannelli és Mangiavacchi (2010) a 2005-ös albán *Living Standard* háztartási adatfelvételéből kiválasztott 2575 általános iskolás korú, valamint 1908 középiskolás korú gyermek adatait használta a (valaha megtagasztalt) szülői – túlnyomó részt apai – migrációnak az iskolából való kimaradásra, illetve az iskola késleltetett elvégzésére gyakorolt hatásának vizsgálatára. Az eredmények azt mutatják, hogy az apa távollétének egyértelmű, hosszabb távon megjelenő negatív hatása van az iskolai előmenetelre: növeli az iskola korai elhagyásának valószínűségét, és hozzájárul ahhoz, hogy a gyerek késleltetve végezze el tanulmányait. Az összefüggés erősebb a lányok mint a fiúk esetében, és különösen erős, ha az iskola távol van a lakóhelytől.

Moldávia

Moldáviában a munkaerő-elvándorlás mind abszolút, mind relatív értelemben tömeges méretű: 2011-ben a munkaerő 24%-a dolgozott külföldön (Sandu 2011). A hazaküldött pénzek jelentős szerepet játszanak a gazdaság működésében, ám az utóbbi években egyre fokozódó (kezdetben civil, majd egyre több állami) figyelem irányul a társadalmi költségekre, így az otthon maradt gyermekekre is. Ezt tükrözi az a tény is, hogy hivatalos statisztikai adatgyűjtés is irányul erre a csoportra: az Oktatási és Ifjúságügyi Minisztérium az iskolákon keresztül minden évben számba veszi az otthon hagyott gyermekeket. A hivatalos statisztikák szerint 2010-ben 90.710 gyermek tartozott ebbe a csoportba Moldovában, közülük 29.681-nek mindkét szülője távol volt (Bélorgey et al. 2012). A gyermeket hátrahagyó migráció kétszer gyakoribb a falvakban, mint a városokban. A hivatalosan közölt érték azonban feltehetőleg Moldáviában is erősen alábecsüli a valóságot. Egy survey 2006-ban 177 ezerre tette azoknak a 18 év alattiaknak a számát, akiknek a szülei külföldön élnek (UNICEF 2008b). A nagymértékű eltérés valószínűleg nem abból adódik, hogy a két időpont között eltelt idő alatt lecsökkent volna az otthon hagyott gyermekek száma. Kismintás, kvalitatív kutatások eredményei alapján ugyanakkor elképzelhető, hogy az otthon hagyott gyermekek száma, ha nem is csökken, de legalábbis nem növekszik jelentősen Moldáviában. Ennek oka, hogy a szülők egy része, ahogy bevándorló státuszát sikerült legálissá tenni új lakóhelyén, gyermekét is magával viszi (UNICEF 2008b). A Household Budget Survey adatai szerint a gyermekeknek körülbelül 17%-a él olyan családban, ahol legalább az egyik szülő külföldön dolgozik. A térségen belül Moldávia szélsőséges helyzetben van, ami a kivándorló szülők nemek szerinti megoszlását illeti. Az érintett gyerekek 60%-ának ugyanis az anyja él külföldön, és csupán 30%-ban hiányzik az apa. A fennmaradó 10%-nak mindkét szülője külföldön él. A kutatások szerint a hátrahagyott gyermekek egy részének nincsen kijelölt gondviselője, vagy a család idősebb gyermekei gondozzák (Bélorgey et al. 2012).

A szülői migráció gyerekekre gyakorolt hatásával foglalkozó moldáv kutatások közül kiemelkedik Gassman és kollegáinak vizsgálata (2013), amely nagy mintán, többváltozós módszerrel vizsgálta az összefüggéseket. Kifejezetten a migráció gyermekjóléti vonatkozásainak mérésére kifejlesztett 2011–2012-es adatfelvételükben 1801 gyermekes háztartást és benne 3018 gyermeket vizsgáltak. A gyermek-jólét összetett mutatójának¹¹ alakulásában nem találtak összefüggést a szülők külföldi tartózkodásával – illetve enyhe pozitív hatást találtak azoknál a gyerekeknél, akiknek a szülei korábban egy ideig külföldön éltek, de időközben hazatértek. A hátrahagyott gyermekek csoportján belül másoknál jobb iskolai eredményeket, viszont rosszabb egészségi mutatókat produkálnak azok, akiknek az anyja hosszú időre távol van, az utóbbi összefüggés pedig az apa távollétére is fennáll. A szerzők végkövetkeztetése, miszerint az „otthon hagyottság” önmagában nem okoz jóléti hátrányt az érintett gyermekeknek, ellentmond a korábbi (szintén moldáviai) eredményeknek. Ezek – jellemzően kvalitatív módszerekkel készített, illetve kétváltozós elemzések alapján – negatív érzelmi hatásokról, növekvő deviáns magatartás kockázatokról, romló iskolai előmenetelről számolnak be (Bélorgey et al. 2012, Salah 2008).

Ukrajna

Ukrajnában hivatalos adatforrások szerint mintegy 200 ezer gyermeknek (a korosztály 2%-ának) dolgozik egyik vagy másik szülője az országhatárokon kívül, ám a survey-ken alapuló becslések itt is magasabb értékekre utalnak. Pontos számadat a gyerekekre vonatkozóan nem következik belőle, ám egy vizsgálat szerint a 14 év alatti gyermekkel rendelkező migránsoknak a fele gyermekét otthon hagyva indul útnak. További adalék a kérdéshez a szociális ellátórendszerektől származó adat, amely szerint a hozzájuk kerülő családok 12%-ában – mintegy 22 ezer családban – dolgozik legalább egy szülő külföldön (Bélorgey et al. 2012). A migráns anyák és apák egymáshoz viszonyított számarányáról nem sikerült adatot találnunk, ám az több forrás alapján is egyértelmű, hogy az anyák távolléte Ukrajnában nem számít ritka jelenségnek. Az ukrán nők nagy számban kapcsolódnak be az Európában kialakuló „gondozási láncba”, gondozási és háztartási munkákat vállalva elsősorban Olaszországban, Ausztriában és Lengyelországban (Bélorgey et al. 2012, Yanovich 2015), ez pedig egyre inkább a migráció feminizációjához vezet Ukrajnában (Tolstokorova 2010). Több vizsgálat is foglalkozik az ukrán transznacionális anyák életével, szerepkonfliktusaival és hátrahagyott családjuk működésével. Hasonlóan Lengyelországhoz, Ukrajnában is megjelent az érintettek stigmatizációja. Itt a „társadalmi árva” (*social orphan*) kifejezést használják a migráns szülők által hátrahagyott gyerekekre, elsősorban a külföldön munkát vállaló anyák felelősségét hangsúlyozva (Gréen 2014).

ÖSSZEFÜGGÉSEK, ELEMZÉSI SZEMPONTOK

A 2. ábra összehasonlító módon mutatja be a szóban forgó országokban hátrahagyott 0–18 éves gyermekek számát és arányát a lakosság teljes létszámához viszonyítva.¹² Az így kapott mutatók sztenderdizált módon szemléltetik, hogy az egyes országokat mennyire jellemzi a gyermeket hátrahagyó migráció. Azoknak az országoknak az esetében, amelyeknél két becslés is rendelkezésre áll a 0–18 éves korosztályra vonatkozóan, mindkét

11 Oktatás, táplálkozás, fizikai egészség, anyagi jólét, információs eszközökhöz való hozzáférés, érzelmi egészség, társadalmi védettség.

12 Megkönnyítené az értelmezést, ha a 0–18 éves népesség létszámához tudnánk viszonyítani a hátrahagyott gyermekek számát, erre vonatkozóan azonban nem sikerült minden érintett országból megfelelő adathoz hozzájutnunk.

becslést alapul véve kiszámítottuk az arányszámot.

A hátrahagyott gyermekek arányát kézenfekvőnek tűnik összevetni a migráció mértékével, azt feltételezve, hogy a kialakuló transznacionális családok száma a migráció szintjével pozitív kapcsolatot mutat. A hipotézis teljes értékű vizsgálatához flow jellegű adatokra lenne szükségünk, vagyis ideális esetben az egyes években mért kivándorló-számot vetnénk össze az adott évben hátrahagyott gyermekek számával – lehetőség szerint minél több évre vonatkozólag. A rendelkezésre álló adatok ennél jóval kevésbé megbízható összehasonlításra adnak csak módot: a migráció állomány-adatait (lásd 1. ábra) tudjuk összehasonlítani a hátrahagyott gyermekek szintén állomány típusú adataival. Ezek az arányszámok a megelőző időszakok folyamatainak kumulatív hatásait tükrözik, ennél fogva nem alkalmasak a folyamatok dinamikájának, valamint a migráció és családszakadás időbeli együtt mozgásainak megállapítására sem. Elemzésünk ehelyett egyfajta pillanatfelvételnak tekinthető, amely az összefüggés meglétének vagy éppen az összefüggés hiányának megállapítására alkalmas.

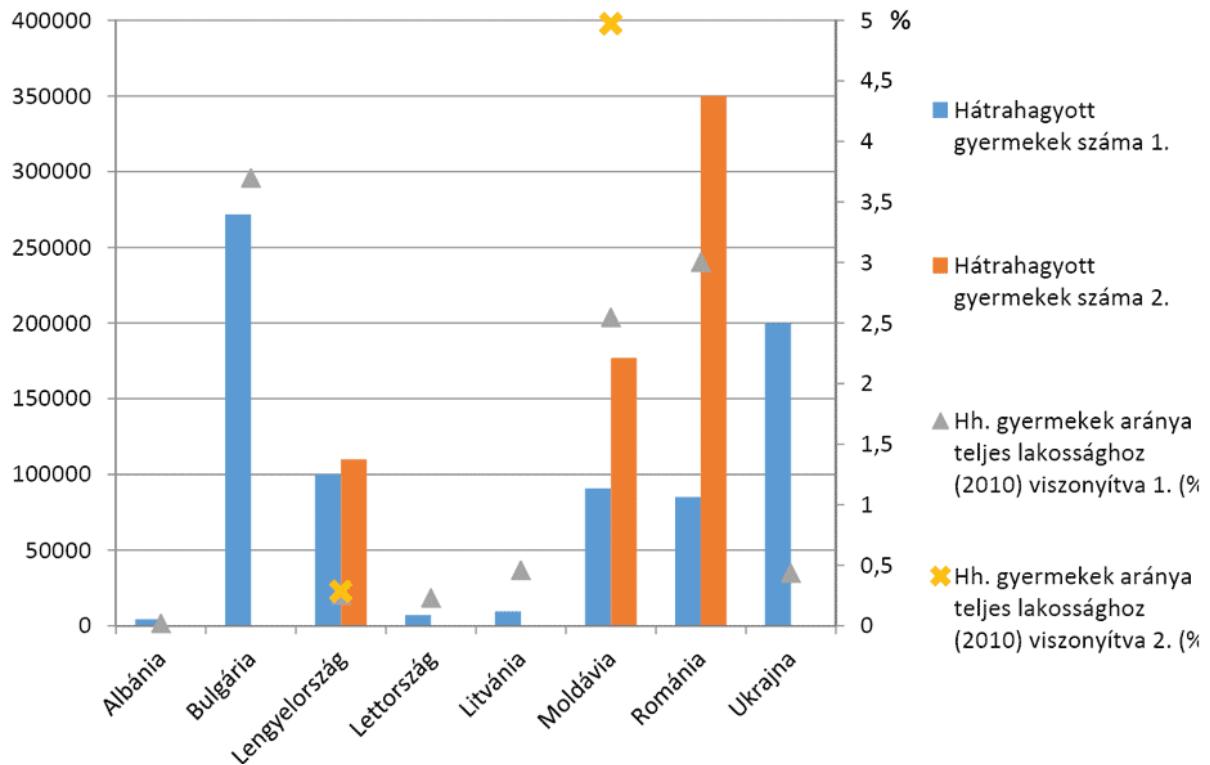
Adatainkból az látható, hogy a hátrahagyott gyermekek népességen belüli aránya nem mutat szoros összefüggést a kivándorlás mértékével. A hátrahagyott gyermekek arányát tekintve a legszélsőségesebb pozícióban Moldáviát és Bulgáriát találjuk. Moldávia esetében – még ha az adminisztratív adatokon alapuló, konzervatív becslést vesszük alapul –, akkor is arra a következtetésre jutunk, hogy az ország lakosságának több mint 2,5%-a otthon hagyott kiskorú. Bulgáriából ugyan csak egyetlen becslés áll rendelkezésünkre, amit feltehetőleg felső becslésnek kell tekintenünk, ám a 3,7%-os arányszám mindenképpen nagyfokú érintettségre utal. Ezek az értékek többszörösei a többi országban mért adatnak – miközben a migráció szintje Moldáviában magas ugyan, de korántsem ilyen mértékben haladja meg a máshol mértet, Bulgáriában viszont a régió többi országához többé-kevésbé jól hasonlítható külföldön élő lakosság-állományt látunk. Ugyanakkor Albániában, ahol messze kiugró az elvándorlás szintje, a hátrahagyott gyermekek aránya elmarad a többi országban mérttől. Ebből egyértelműen arra következtethetünk, hogy a gyermeket hátrahagyó migráció előfordulása nem tekinthető a migráció közvetlen függvényének.

Ha eltekintünk e három szélső helyzetű országtól, viszonylag szoros, lineáris összefüggést találunk az elvándorlás mértéke és a hátrahagyott gyermekek arányszáma között. (A két értéksor között Albániát, Moldáviát és Bulgáriát nem tekintve, a Pearson korrelációs együttható értéke 0,76.) Míg Lengyelország viszonylag alacsony kivándorlási mutatóval és hátrahagyott gyermek-aránnyal a skála egyik végén áll, addig az ellenpontot Ukrajna és Románia képezik 12% körüli elvándorlással és bő 4 ezrelékes hátrahagyott gyermek aránnyal. A két szélső érték között a két balti állam, Litvánia és Lettország helyezkedik el 10% körüli kivándorló aránnyal és mintegy 3 ezrelékes hátrahagyott gyermeki arányszámmal. Mindez azonban csak akkor igaz, ha Romániában a konzervatív gyerekszám-becslést vesszük alapul. Amennyiben a survey-kből adódó, jelentősen magasabb értékeket fogadjuk el, akkor Romániát is „*outlier-nek*” kell tekintenünk, és tovább lazul a migráns állomány és a hátrahagyott gyermekek aránya között kirajzolódó összefüggés, és egyre inkább erősödik az az igény, hogy a családot hátrahagyó migráció jelenségére egyéb társadalmi és kulturális magyarázatokat találjunk.

Szintén összetett oki struktúrát sejthetünk annak hátterében, hogy hogyan alakul az egyes országokban az anyai, illetve az apai migráció egymáshoz viszonyított szintje. A fellelhető adatok alapján arra következtethetünk, hogy leginkább Moldáviában fordul elő az, hogy az anya hagyja ott a családot és keres boldogulást az

2. ábra.

A hátrahagyott gyermekek száma és a teljes lakónépességhez viszonyított aránya Európa egyes országaiban

Forrás: a hátrahagyott gyermekek számára vonatkozó adatok a különböző nemzeti statisztikákból, illetve becslésekből származnak. Pontos forrásmegjelölésüket lásd a főszövegben. A népesség-adatok forrása a World Bank adatbázisa. <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>

országhatáron túl, de számottevő mértékű az anyai elvándorlás Romániában és valószínűleg Ukrajnában és Bulgáriában is. Lengyelországban és Albániában inkább az apa külföldi munkavállalása a jellemző, míg a többi tárgyalt országról nem találtunk ezzel kapcsolatos információt. Nem ritka az sem (becslések szerint például Romániában az érintett gyermekek 20%-ára jellemző), hogy egyszerre mindkét szülő külföldre költözik. Bár erre vonatkozó kutatási eredmény kevésbé áll rendelkezésre, feltételezhető, hogy az ilyen helyzet különösen felerősíti a gyermekekre irányuló hátrányos következményeket.

Az a tény, hogy az anyák elvándorlása ilyen fokú variabilitást mutat az érintett országok között, összhangban van a női migráció kulturális meghatározottságát hangsúlyozó megközelítésekkel (Oishi 2002), és a különbségeket kiváltó okok szisztematikus feltárásának szükségességére hívja fel a figyelmet. A szakirodalom alapján nem vonható le egyértelmű következtetés arra vonatkozóan, hogy eltérőek-e, és ha igen, mennyiben különbözőek az apai és az anyai távollét hatásai. Ami azonban egyértelmű, hogy a nőknek – és különösen az anyáknak – a családtól való elköltözését erősebb társadalmi szankciók sújtják, mint a férfiakét. A sajtóban és általában a közvélekedésben megjelenő ítéletek komolyan felvetik az anyai és családi kötelességek elhanyagolásának vádját – miközben ezek a nők éppen a családjuk, főként pedig a gyermekük érdekeit szem előtt tartva indulnak útra, hogy anyagi támogatást biztosíthassanak az otthon maradóknak.

ÖSSZEZÉS

Az elmúlt 25 évben újrarájzolódó európai migrációs térképen egyértelműen kibocsátó országként szereplő államok többségében jellemző az, hogy a kivándorlók egy része hosszabb vagy rövidebb időre hátrahagyja családtagjait, köztük kiskorú gyermekeit is. Azzal kapcsolatban, hogy az egyes érintett országokban hány gyermek élhet úgy, hogy egyik vagy másik szülője kivándorolt, a legtöbb esetben csak hozzávetőleges becslések állnak rendelkezésre, de például Észtországból és Szlovákiából még becslésekkel sem rendelkezünk. Az elérhető információk alapján valószínűsíthető, hogy 2010 környékén legalább 900 ezer migráció miatt hátrahagyott gyermek élt a térségben.

A hazaküldött pénzek révén a külföldön dolgozó családtagok jelentős mértékben hozzájárulnak a család és a gyermekek anyagi jólétéhez, sok esetben valószínűleg elősegítve például az iskoláztatásukat is. Ugyanakkor az új helyzetben a gyermekekre háruló kockázatokkal, negatív következményekkel is számolni kell – elsősorban a család érzelmi-szocializációs funkciói sérülhetnek. Ilyen sérülések lehetnek az érzelmi depriváltság okozta lelki és egészségi természetű problémák, amelyek akár az iskolai eredmények romlásában vagy deviáns magatartások átvételében is jelentkezhetnek. A térségből származó kis számú hatáselemzés megerősíti a világ többi részéről ismert tapasztalatot: a szülői kivándorlás összetett módon hat a gyerekekre, és egyaránt járhat előnyökkel és hátrányokkal is.

Egyértelmű azonban, hogy az elvándorlás ezekben az országokban, különösen, ha kiskorú gyermek szülője költözik külföldre, gondozás-elszíváshoz és gondozás-hiányhoz vezet. Elsősorban a nők, az anyák elvándorlása jár ilyen következményekkel, hiszen ők azok, akik hagyományosan a háztartási, gondozási feladatok ellátásának felelősei. Ez fokozottan igaz azokban a többségében tradicionális, nem ritkán patriarchális érték szemléletű országokban, amelyeket ugyanakkor a kivándorlás, és vele a szülők külföldi munkavállalása is fokozott mértékben érint.

Longitudinális elemzések ugyan nem állnak rendelkezésre, de vannak arra utaló eredmények, hogy a transznacionális lét sok család életében csak átmeneti állapot, és ahogy ezt a körülmények lehetővé teszik, megvalósul a családok egyesülése (akár a kibocsátó, akár a fogadó országban). Ennek ellenére arra számíthatunk, hogy a transznacionális családok és vele a hátrahagyott gyermekek száma a közeljövőben nem fog csökkenni, a fokozódó migráció legalább az eddigi szinten fogja újratermelni a számukat. Emellett ráadásul szembe kell nézni azzal is, hogy a transznacionális családformából újra egy földrajzi helyen élő családi formába való átalakulás korántsem magától értetődő lépés: míg a szülő-gyermek viszony fellazulása családon belüli konfliktusokhoz, feszült, sok esetben nem újraépíthető szülő-gyermek kapcsolathoz, addig a szülők különélése szélső esetben akár váláshoz, a család felbomlásához vezethet (pl. Ambrosini 2015). A folyamatok értelmezését nehezíti, hogy a konfliktus, a kapcsolatok törékenysége nem csak következménye lehet az átmeneti különülésnek, az egyik fél külföldre költözésének, hanem éppen hogy előidézője is.

Ahogy ezt több szerző is hangsúlyozza (pl. Gréen 2014), a transznacionális családok és velük a hátrahagyott gyermekek vizsgálata Európában még gyerekcipőben jár, sok még a feltáratlan terület. Itt közölt elemzésünkben jól következtethetünk az adatproblémák okozta korlátokra: a migrációs folyamatok és a transznacionális családok kialakulása közötti kapcsolatok számszerű elemzését nem csupán a hátrahagyott gyermekek

számára vonatkozó adatok esetlegessége, minőség-problémái és elavulása, hanem a flow típusú vándorlási adatok elérhetetlensége is behatárolja. A hátrahagyott gyermekek számát és összetételét illetően alapvetően fontos információ volna az érintett gyermekek életkor szerinti megoszlásának ismerete, hiszen ennek központi jelentősége lehet a szülő nélküli életszakasz következményeinek szempontjából.

A máshol felsorolt megválaszolatlan kérdések közé áttekintésünk alapján feltétlenül érdemes még hozzátenni a transznacionális családok kialakulásának mikro- és makroszintű motívumainak kérdéseit is. Feltáratlan egyelőre, hogy milyen társadalmi, kulturális és gazdasági folyamatok alakítják egy-egy országban a családszakadással járó migráció mértékét, és vele azt, hogy az anya vagy az apa próbálkozik inkább külföldi munkavállalással, illetve hogy milyen feltételek mellett fordul elő, hogy mindkét szülő egy időben választja ezt a megoldást. Ugyanígy további vizsgálódásra várnak a családi döntéshozatal mikroszinten zajló folyamatai, amelyek egyes családokat a transznacionalitás irányába mozdítanak el, míg másokat (az előbbiekkal akár hasonló strukturális körülmények között élőket) egy földrajzi területen való megmaradásra sarkallnak. Végül pedig nem tekinthetünk el annak a kérdésnek a részletes vizsgálatától sem, hogy hogyan és milyen mértékben érinti az itt bemutatott kérdéskör a folytonosan növekvő kivándorlási mutatókat produkáló Magyarországot.

HIVATKOZÁSOK

- Ambrosini, M. – Bonizzoni, P. – Triandafyllidou, A. (2014) Family Migration in Southern Europe: Integration Challenges and Transnational Dynamics: an introduction. *International Review of Sociology*, 24:3, 367–373. <http://dx.doi.org/10.1080/03906701.2014.954335>.
- Ambrosini, M. (2015) Parenting from a distance and processes of family reunification: A research on the Italian case. *Ethnicities*, 2015. Vol. 15(3), 440–459. <http://dx.doi.org/10.1177/1468796814547059>.
- Antman, F. M. (2011) International Migration and Gender Discrimination among Children Left Behind. *The American Economic Review*, Vol. 101, No.3, 645–649. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.101.3.645>.
- Antman, F. M. (2013) The Impact of Migration on Family Left Behind. In Constant, A. – Zimmermann K. (szerk.) *International Handbook on the Economics of Migration*. Edward Elgar Publishing Ltd. Cheltenham UK., Northampton, MA USA, 293–309. <http://dx.doi.org/10.4337/9781782546078.00025>.
- Belorgey, N. – Gerbe-Emden, B. – Horstmann, S. – Kuhn, A. – Vogel, D. – Stubbs, P. (2012) *Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe*. (VT/2010/001) Synthesis Report. ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=8804&langId=en.
- Botezat, A. – Pfeiffer, F. (2014) *The Impact of Parents Migration on the Well-being of Children Left Behind – Initial Evidence from Romania*. Discussion Paper No. 14-029 ZEW http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2432946. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2432946>.
- Böröcz, J. (2014) Regimes of Remittance Dependency: Global Structures and Trajectories of the former Soviet „Bloc”. *Demográfia*, 2014 Vol. 57, Nr. 5, English Edition, 5–37.
- Buzz (2015) <http://buzz.bournemouth.ac.uk/statsonchildrenleftbehind/>
- Gassmann, F. – Siegel, M. – Vanore, M. – Waidler, J. (2013) *The Impact of Migration on Children Left Behind in Moldova*. Working Paper #2013-043, Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology (UNU-MERIT), 2013. www.merit.unu.edu/publications/.../2013/wp2013-043.pdf.
- Giannelli, G. C.- Mangiavacchi, L. (2010) *Children's schooling and parental migration: Empirical evidence on the 'left behind' generation in Albania*. Discussion paper series // Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit, No. 4888.
- Ginther, D. K. – Pollak, R. A. (2004) Family structure and children's educational outcomes: Blended families, stylized facts, and descriptive regressions. *Demography*, 41(4), 671–696. <http://dx.doi.org/10.1353/dem.2004.0031>.
- Gréen, O. S. (2014) Labour migration in the enlarged Europe: children left behind in Central and Eastern Europe. paper presented at the Centre for Baltic Sea Region and Eastern European Studies (CBEES), CBEES Annual Conference December 4–5, 2014, Gothenburg.
- Haralampiev, K. (2015) 'Колко са децата в България, чиито родители живеят и/или работят в чужбина?' (How many children are left behind in Bulgaria?) Presentation given on the conference: Модерната статистика: нови предизвикателства за развитие, 24–25 June, 2015, Sofia http://mgsog.merit.unu.edu/research/docs/moldova_georgia_Policy_Review_Dec_2011.
- Hochschild, A. R. (2000) Global Care Chains and Emotional Surplus Value. In Giddens, A. – Hutton W. (eds.) *On the Edge: Living with Global Capitalism*. London: Jonathan Cape, 2000, 130–146.
- Mastorillo, M. – Fagiolo, G. (2015) International Migration and School Enrollment of the Left-Behinds in Albania: A Note. *Eastern European Economics*. 53:3, 242–254. <http://dx.doi.org/10.1080/00128775.2015.1033244>.
- Mazzucato, V. – Schans, D. (2008) Transnational Families, Children and the Migration-Development Nexus. SSRN Migration and Development Conference Paper No. 20. New York <http://ccrw.princeton.edu/migration/files/October%202009/Mazzucato.pdf>.
- Mazzucato, V. – Schans, D. (2011) Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges. *Journal of Marriage and Family*, 73, August 2011, 704–712. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2011.00840.x>.
- McKenzie, D.- Rapoport, H. (2011) Can migration reduce educational attainment? Evidence from Mexico. *Journal of Population Economics*. 24(4): 1331–58. <http://dx.doi.org/10.1007/s00148-010-0316-x>.
- Meyerhoefer, C. D. – Chen, C. J. (2011) The effect of parental labor migration on children's educational progress in rural China. *Review of Economics of the Household*. 9(3): 379–96. <http://dx.doi.org/10.1007/s11150-010-9105-2>.
- OSI (2007) *Effects of Migration: Children left at home*. Open Society Institute, Romania. http://www.fundatia.ro/sites/default/files/en_67_studiu%20engl%20miki.pdf.
- Salah, M. A. (2008) *The Impacts of Migration on Children in Moldova*. Working Paper, Division of Policy and Practice. United Nations Children's Fund (UNICEF), New York, October 2008. http://www.unicef.org/The_Impacts_of_Migration_on_Children_in_Moldova%281%29.pdf.
- Sandu, V. (2011) *Moldova: the situation of children and elderly left behind by migration*. Policy Review Paper, University of Maastricht, Holland.

- Smith, R. C. (2006) *Mexican New York: Transnational Lives of New Immigrants*. Berkeley: University of California Press.
- Sorensen, N. B. – Vammen, I. M. (2014) Who Cares? Transnational Families in Debates on Migration and Development. *New Diversities*, Vol. 16, No.2, 90–108. http://newdiversities.mmg.mpg.de/wp-content/uploads/2015/01/2014_16-02_07_Sorensen_Vammen.pdf.
- Tolstokorova, A. V. (2010) Where Have All the Mothers Gone? The Gendered Effect of Labour Migration and Transnationalism on the Institution of Parenthood in Ukraine. *Anthropology of East Europe Review*, 28(1), Spring 2010, 184–214.
- UNICEF (2008a) *National Analysis of the Phenomenon of Children left Home by Parents who Migrate Abroad for Employment*. <http://www.crin.org/docs/Parents%20Migration.pdf>.
- UNICEF (2008b) *The Impacts of Migration on Children Left Behind in Moldova*. http://www.unicef.org/The_Impacts_of_Migration_on_Children_in_Moldova%281%29.pdf.
- URI (2014) *Albanian migration after '90-es and its influence on the economic and social life of children left behind*. <http://www.uri.org.al/wp-content/uploads/2014/02/2.Albanian-migration-after1.pdf>
- Vulnettrari, J. – King, R. (2011) *Remittances, gender and development: Albania's society and economy in transition*. London: Tarius and Co Ltd.
- Zoller-Booth, M. (1995) Children of migrant fathers: The effects of father absence on Swazi children's preparedness for school. *Comparative Education Review*. 39(2): 195–210. <http://dx.doi.org/10.1086/447307>.
- Yanovich, L. (2015) *Children Left Behind: The Impact of Labor Migration in Moldova and Ukraine*. Migration Policy Institute. <http://www.migrationpolicy.org/article/children-left-behind-impact-labor-migration-moldova-and-ukraine>.